

Μαρία Ν. Αντωνοπούλου

Ο υλισμός και η σκέψη του Μαρξ

Θέλω να ευχαριστήσω τους παρεμβαίνοντες στο διάλογο για τον υλισμό με αφορμή το βιβλίο μου *Κοινωνική Πράξη και Υλισμός. Σπουδή στην Κοινωνιολογία της Γνώσης* (Αλεξάνδρεια, 2000) και την *Ουτοπία* που με φιλοξενεί και πάλι και μου δίνει την ευκαιρία να σχολιάσω τις παρεμβάσεις. Ο χώρος δεν επιτρέπει να υπεισέλθω σε λεπτομέρειες ούτε να αναφερθώ σε όλα τα ζητήματα που τίθενται από τις επιμέρους παρεμβάσεις (Α. Μιχαλάκη, Ρ. Πρέβε, Ε. Μπιτσάκης, *Ουτοπία* 45). Δε θα αναφερθώ στα επιμέρους περιεχόμενα του βιβλίου, αφού αυτό το έκανα με την ευκαιρία της απάντησής μου στην κριτική του Π. Σωτήρη (*Ουτοπία* 42). Θα σταθώ σε δύο ή τρία σημεία, που προκύπτουν από τις παρεμβάσεις στο διάλογο, γιατί είναι, νομίζω, κεντρικής σημασίας για τον τρόπο που τίθεται το ζήτημα του χαρακτήρα των εννοιών, των φιλοσοφικών αφαιρέσεων και των κατηγοριών της συνείδησης. Και τούτο γιατί, αν θέλουμε όχι «να ερμηνεύσουμε», αλλά «να αλλάξουμε τον κόσμο», οφείλουμε πρωτίστως να αλλάξουμε τον τρόπο που σκεφτόμαστε.

Προκαταρκτικά οφείλω να επισημάνω ότι στο βιβλίο δε διατυπώνω ούτε προσπαθώ να οδηγηθώ σε «φιλοσοφικές θέσεις», πολύ περισσότερο σε «μονιστικές θέσεις» (Ρ. Πρέβε). Δε θέτω το πρόβλημα της αφαι-

ρεσης της ύλης και της θεωρίας του υλισμού ως φιλοσοφικό, αλλά ως κριτικό, ιστορικό πρόβλημα. Το γιατί, ελπίζω, θα γίνει φανερό παρακάτω. Επίσης, δεν «ερμηνεύω την ανάδυση της έννοιας της ύλης ως συνέπεια της ανταλλαγής εμπορευμάτων» (Ε. Μπιτσάκης). Η αφαίρεση της ύλης, όπως υποστηρίζω στο βιβλίο, διαμορφώνεται ως πλευρά του νοητικού περιεχομένου της σχέσης των ανθρώπων που ανταλλάσσουν τα προϊόντα της εργασίας τους ως «ισοδύναμες αξίες»-εμπορεύματα. Δεν είναι δηλαδή, εξωτερική, ούτως ειπείν, «συνέπεια», αλλά εσωτερική, οργανική διάσταση του τρόπου που εννοούν και πραγματοποιούν την κοινωνική τους σχέση.

Αλλά, κεντρικό ζήτημα των παρεμβάσεων είναι ο μαρξιστικός υλισμός. Όπως γράφει ο Α. Μιχαλάκης, το βιβλίο «μπορεί να διαβαστεί ως μια απόπειρα να υποβληθούν σε κριτική μαρξιστικές υλιστικές θέσεις μέσω μαρξικών κατηγοριών». Όπως έχω υποστηρίξει πολλές φορές και στο παρελθόν, το έργο το Μαρξ δε διέπεται από φιλοσοφικές θέσεις, που μπορούν αβίαστα να το εντάξουν στο ιδίωμα του «διαλεκτικού-ιστορικού υλισμού», όπως αυτό συστηματοποιήθηκε από τους επιγόνους του. Βεβαίως στο έργο του Μαρξ υπάρχουν πολλές επιμέρους διατυπώσεις, που μπορούν να απομονωθούν και να χρησιμοποιηθούν

προς αυτή την κατεύθυνση. Θα σταθώ εδώ, αναγκαστικά με μεγάλη συντομία, σε δύο-τρία κεντρικά σημεία όσον αφορά το συστηματικό «διαλεκτικό-ιστορικό υλισμό». Το ιδίωμα αυτό ανάγει την ύλη σε πρώτη αρχή του κόσμου και στον καθοριστικό παράγοντα του κοινωνικού γίγνεσθαι, υποβαθμίζοντας την ανθρώπινη πρωτοβουλία, σκέψη, συνείδηση κ.λπ. Το ότι ο διαλεκτικός-ιστορικός υλισμός καταφάσκει την ταξική πάλη είναι μια αντίφαση, αλλά δεν μπορούμε να επεκταθούμε εδώ. Άλλωστε, είναι κατά τη θεωρία αυτή, αυτή τούτη η εγγενής στην ύλη κίνηση, η αυτοκίνηση της ύλης που δημιουργεί την ανθρώπινη ιστορία (ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων). Το ότι ονομάζεται «διαλεκτική» η κίνηση που εκλαμβάνεται ως εγγενής στην ύλη δε διορθώνει την αντίληψη για το νομοτελειώδη χαρακτήρα της ανθρώπινης ιστορίας, την οποία πραγματεύεται μέσω ενός νομοτελειώδους υλιστικού εξελικτισμού. Αυτή η υλιστική μονομέρεια όσον αφορά την ανθρώπινη κοινωνία είναι, πιστεύω, ξένη προς τη σκέψη του Μαρξ, όπως ξένος είναι και ο διστορικός χαρακτήρας του θεωρητικού συστήματος που διαμορφώνει.

Μία από τις μεγάλες συμβολές του Μαρξ είναι η ανάδειξη της ιστορικότητας των εννοιών. Ο Μαρξ απορρίπτει τις ανιστορικές αφαιρέσεις, τις γενικεύσεις που αγνοούν τα ιστορικά περιεχόμενα των εννοιών, δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων που αυτές καταγράφουν. Στηριζόμενοι στα κείμενα του Μαρξ, αλλά και σε ρητές διατυπώσεις του, μπορούμε να ανασυγκροτήσουμε τον ερευνητικό και θεωρητικό του τρόπο ως μια πρωτίστως κριτική, συγχρόνως ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση (*Χειρόγραφα 1844, Grundrisse, Κεφάλαιο και αλλού*). Κριτική, διότι δε θεωρού-

σε δεδομένο το σημείο εκκίνησης της έρευνας και της έκθεσης των πορισμάτων της. Διότι, αντιθέτως, η όποια έννοια, προκειμένου να ενταχθεί στο θεωρητικό κεκτημένο που προσπαθούσε να καταθέσει, υποβαλλόταν σε διασκεπτικό και ιστορικό έλεγχο, προκειμένου να αποκαλυφθούν οι «ιστορικοί όροι» διαμόρφωσής της, οι ιστορικές συνθήκες και οι κοινωνικές σχέσεις τις οποίες κατέγραφε και, συνεπώς, η κοινωνική πρακτική που την προϋπέθετε. Η προσέγγιση του Μαρξ μπορεί για τούτο να χαρακτηριστεί *κοινωνιολογική*. Ως γνωστόν, ο Μαρξ στόχευε διά της «κριτικής της πολιτικής οικονομίας» (ο υπότιτλος του *Κεφαλαίου*) στην αποσαφήνιση του ιστορικού περιεχομένου των κατηγοριών της Πολιτικής Οικονομίας, δηλαδή στην ανάδειξη των κοινωνικών σχέσεων που αυτές κατέγραφαν και δι' αυτού του τρόπου στη σύλληψη της ιστορικής πραγματικότητας, όπως και των ιστορικών ορίων της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Μπορούμε, λοιπόν, να καταλάβουμε γιατί ο Μαρξ επέμενε ότι στη θέση του «απολύτου», του όποιου απολύτου (ο ίδιος αναφέρεται στην εγγεληνή Ιδέα), οφείλουμε να θέσουμε τον πραγματικό-ιστορικό άνθρωπο (*Χειρόγραφα 1844, Grundrisse*). Τον κοινωνικό άνθρωπο. Τον άνθρωπο ως κοινωνικό-ιστορικό υποκείμενο. Και *ιστορικότητα* στον Μαρξ σημαίνει την ιδιαιτερότητα, τον ειδοποιό κοινωνικό τρόπο, με τον οποίο πραγματοποιείται εκάστοτε η κοινωνική συνύπαρξη και διεκπεραιώνεται η συνεργασία των ανθρώπων. Ιστορικότητα, δηλαδή, δε σημαίνει μια στιγμή στην ιστορική αλυσίδα, στην ιστορική ανέλιξη. Ο Μαρξ κατ' επανάληψη είχε λοιδορήσει όσους υιοθετούσαν εξελικτική προσέγγιση για να ερμηνεύσουν την ιστορία, και μάλιστα αυτή τούτη τη γένεση της καπιταλιστικής κοινω-

νίας (*Grundrisse*). Για τον Μαρξ, το εκάστοτε ιστορικό παρόν, η εκάστοτε ιστορική κοινωνία διαμορφώνεται εντός συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών ή, που είναι το ίδιο, καθορίζεται από ιστορικές προϋποθέσεις, υπό την επενέργεια, δηλαδή, πολλών ιστορικών παραγόντων, που όμως συναρτώνται μεταξύ τους μόνο μέσω της δράσης-πράξης των εκάστοτε κοινωνικών ατόμων και ομάδων, δηλαδή εντός των κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνουν ή, αλλιώς, μέσω της κοινωνικής πρακτικής. Αυτή η προσέγγιση είναι εσωτερική, οργανική στην αντίληψη του Μαρξ για την ιστορική δυνατότητα της υπέρβασης των συνθηκών του καπιταλιστικού συστήματος και της απελευθέρωσης του ανθρώπου.

Και πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι η κοινωνική σχέση, η «σχέση ανθρώπου προς άνθρωπο» είναι για τον Μαρξ *κριτική έννοια*, έννοια που δεν «ορίζει», ούτε «ορίζεται» με γενικό, υπεριστορικό τρόπο, δε συνιστά δηλαδή συστηματική έννοια κλειστού θεωρητικού σχήματος. Στο έργο του Μαρξ η έννοια κοινωνική σχέση, αντιθέτως, λειτουργεί ως έννοια που θέτει υπό αμφισβήτηση, υπό αίρεση, τα όποια προφανή-«φαινομενικά» περιεχόμενα των κοινωνικών σχέσεων που εκάστοτε εξετάζουμε (*James Mill, Grundrisse, Κεφάλαιο, Χειρόγραφα 1844*). Μας επιτρέπει, δηλαδή, να αμφισβητήσουμε ως τελεσίδικη και οριστική τη συγκεκριμένη εκάστοτε ιστορική μορφή και να οδηγηθούμε διά της ιστορικής κριτικής στην ανάδειξη των ιστορικών συνθηκών, των «όρων» που την καθιστούν δυνατή, συνειπώς και των ορίων, των περιορισμών της. Με μια λέξη, του ιστορικού περιεχομένου της. Είναι, πιστεύουμε, φανερό ότι η σκέψη του Μαρξ είναι ξένη με όποιο διστορικό θεωρητικό σχήμα. Δε στόχευε στη διαμόρφωση, ούτε άλλωστε επιχείρησε ποτέ

να συνθέσει γενικευτικό, διστορικό, κλειστό θεωρητικό σύστημα, όπως αυτά που διατυπώθηκαν από τους επιγόνους του.

Αλλά για το ότι η υλιστική μονομέρεια είναι ξένη προς τη σκέψη του Μαρξ αποκαλυπτικές είναι οι επεξεργασίες του στο *Κεφάλαιο* και τα *Grundrisse*. Στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ αρχίζει την εξέταση της καπιταλιστικής κοινωνίας με την «ανάλυση» του εμπορεύματος, της «στοιχειώδους μορφής» της καπιταλιστικής κοινωνίας, και προχωράει στην εξέταση της κατηγορίας της «αξίας», της αφαίρεσης της «ανταλλακτικής αξίας» και των «μορφών της αξίας». Το εμπόρευμα, γράφει, είναι ένα χρηστικό αντικείμενο, το οποίο μοιάζει να φέρει τη «μυστηριώδη» ιδιότητα της «αξίας», μυστηριώδη καθώς δεν μπορούμε να την ταυτίσουμε με κάποια από τις χρηστικές-ποιοτικές ιδιότητές του. Η «αξία», σημειώνει, παρόλο ότι μοιάζει αντικειμενική-εγγενής στο εμπόρευμα ιδιότητα, είναι κάτι «καθαρά κοινωνικό». Η «αξία» του εμπορεύματος, κατά την ανάλυση του Μαρξ, είναι η ανταλλακτική του σχέση προς τα άλλα εμπορεύματα, την οποία διαμεσολαβεί το χρήμα (το «γενικό ισοδύναμο εμπόρευμα»). Όμως η ανταλλακτική σχέση εμπορεύματος προς εμπόρευμα προϋποθέτει τα υποκείμενα που υπεισέρχονται στη διαδικασία της ανταλλαγής, προϋποθέτει δηλαδή και συνιστά μια κοινωνική σχέση. Με άλλα λόγια, η «ανταλλακτική αξία» ή, απλώς, «αξία» εκφράζει το περιεχόμενο της σχέσης των ανθρώπων που είναι κάτοχοι εμπορευμάτων και υπεισέρχονται στη διαδικασία της ανταλλαγής (στον καπιταλισμό κάτοχος εμπορεύματος —της εργασιακής του δύναμης— είναι και ο εργάτης). Οι άνθρωποι εννοούν εδώ τη σχέση τους ως σχέση μεταξύ των πραγμάτων-εμπορευμάτων που ανταλλάσσουν («αξία»). Η «ανταλλακτική αξία» συνιστά, για τούτο,

αντιμετάθεση από τα υποκείμενα της ανταλλαγής, τους ανθρώπους, στα αντικείμενα-πράγματα, τα εμπορεύματα. Αντικειμενοποιεί την κοινωνική σχέση και επιτρέπει την εννόσή της ως σχέση μεταξύ αντικειμένων-πραγμάτων και όχι ως σχέση μεταξύ υποκειμένων-ανθρώπων.

Η ανταλλακτική αξία, λοιπόν, έχει δύο πλευρές: μια αξιακή-κοινωνική και μια σωματική-υλική. Είναι για τούτο, που, όπως γράφει ο Μαρξ, το εμπόρευμα είναι ένα «αισθητό, υπεραισθητό, ή κοινωνικό πράγμα» (*Κεφάλαιο, I*, 51, 52). Η συνθήκη αυτή διαμορφώνεται με ευκρίνεια στο «γενικό ισοδύναμο» εμπόρευμα, το χρήμα, το οποίο εκφράζει στη σωματική του μορφή «γενική ανταλλαξιμότητα», αναγνωρίζεται δηλαδή ως το γενικό «μέτρο» της ανταλλαξιμότητας και της ισοδυναμίας των αγαθών-εμπορευμάτων, και διαμεσολαβεί έτσι τις κοινωνικές σχέσεις της ανταλλαγής. Στη μεταλλική μορφή του χρήματος αναγνωρίζεται η ανταλλαξιμότητα και η ισοδυναμία όλων των προϊόντων της εργασίας, εκφράζεται, δηλαδή, η γενικευμένη σχέση των ανταλλασσόντων, καθώς λειτουργεί ως γενικό, όχι μόνο «μέτρο», αλλά και «μέσο» της ανταλλαγής των εμπορευμάτων, αγοράζει και πωλεί όλα τα εμπορεύματα, όλες τις ειδικές μορφές εργασίας, υποκαθιστά, δηλαδή, όλους τους παραγωγούς. Η «αξία» εμφανίζεται ως εσωτερική ιδιότητα αυτού τούτου του μετάλλου [χρυσός] (*Κεφάλαιο, Grundrisse*). Εντός αυτών των συνθηκών, η σωματικότητα-υλικότητα αναδεικνύεται ως η κύρια ιδιότητα των πραγμάτων και εννοείται ως περιεχόμενο των κοινωνικών σχέσεων. Η κοινωνικότητα συλλαμβάνεται ως υλικότητα. Η ύλη συλλαμβάνεται ως αυτό το οποίο έχουν κοινό τα ανταλλασσόμενα πράγματα, καθώς «μεταμορφώνονται» το ένα στο άλλο, καθώς δηλαδή υποκαθιστούν

το ένα το άλλο. Οι διαφορετικές ειδικές μορφές εργασίας που παράγουν διαφορετικά εμπορεύματα ανταλλάσσονται, μεταπίπτουν η μία στην άλλη με τη μεσολάβηση του νομίσματος, που συμβολίζει «ό,τι έχουν κοινό», τη σωματική τους ανταλλαξιμότητα. Η ύλη εννοείται λοιπόν ως η «κοινή ουσία» των πραγμάτων, που μοιάζει μάλιστα προικισμένη με υπερβατικές ιδιότητες (κίνηση κ.λπ.).

Αλλά, η πλέον αφηρημένη μορφή της αξίας είναι, κατά τον Μαρξ, το κεφάλαιο, το οποίο ολοκληρώνει την αντιμετάθεση από τους ανθρώπους στα πράγματα και αναστρέφει τις κοινωνικές σχέσεις από σχέσεις μεταξύ ανθρώπων σε υλικές σχέσεις. Μπορούμε να καταλάβουμε τώρα γιατί ο Μαρξ γράφει ότι το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση. Το κεφάλαιο εμπραγματώνει στις υλικές μορφές του τα περιεχόμενα των κοινωνικών σχέσεων που διαμεσολαβεί. Συμπυκνώνει μυστικοποιώντας όλες τις κοινωνικές σχέσεις εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας. Το κεφάλαιο απαρτίζεται από όλες τις επιμέρους σχέσεις ανταλλαγής των εμπορευμάτων, από όλα τα συστατικά του μέρη, που είναι αποκρυσταλλωμένες-υλικές μορφές της ανταλλακτικής αξίας, εμπορεύματα. Το κεφάλαιο διαμορφώνεται ως η ανώτατη μορφή της «αξίας», που ως τέτοια εκφέρεται, όπως γράφει ο Μαρξ, ως «καθολική υλικότητα», ως η «κοινωνική υλικότητα» (*Κεφάλαιο, Grundrisse*). Η κίνηση του κεφαλαίου ως αντιθετική ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας των εμπορευμάτων επιτρέπει την εννόηση της σύνολης κοινωνικής διαδικασίας ως ανταλλαγής μεταξύ των συστατικών μερών του κεφαλαίου, ως ενότητας και αυτοκίνησής της ύλης. Όπως, λοιπόν, υποστηρίζεται στο βιβλίο, η αντιμετάθεση από τους ανθρώπους-τα υποκείμενα στα αντικείμενα-

πράγματα, τα εμπορεύματα, που πραγματοποιεί η ανταλλακτική αξία, είναι η ιστορική συνθήκη εντός της οποίας αναφύεται η έννοια της ύλης στις εμπορευματικές κοινωνίες της αρχαιότητας και στις μεταγενέστερες ανεπτυγμένες εμπορευματικές κοινωνίες, ενώ συστηματοποιείται σε κοσμοθεωρητικό υλισμό στον καπιταλισμό.

Μπορούμε, λοιπόν, να υποστηρίξουμε πως είναι ξένη προς τη σκέψη του Μαρξ η διχοτομία κοινωνικού-υλικού, ανθρώπου-κοινωνίας και ύλης. Η σύλληψη της ύλης ως αυτόνομης έναντι του ανθρώπου και της κοινωνίας οντότητας, ακόμη περισσότερο ως επικαθορίζουσας την κοινωνία και την ιστορία, είναι μία μεταφυσική σύλληψη¹.

Μπορούμε να τελειώσουμε λέγοντας ότι η ανασυγκρότηση της μαρξικής θεωρίας και μεθόδου, που εντελώς σχηματικά επιχειρήσαμε παραπάνω, δε θέτει καμιά προτεραιότητα, ούτε της ύλης ούτε της ιδέας. Επιτρέπει, αντιθέτως, να παρακολουθήσουμε τους ιστορικούς όρους διαμόρφωσής τους, όπως και να συλλάβουμε την ιστορική διαδικασία όχι ως υλιστική εξέλιξη, αλλά ως ανέλιξη της κοινωνικής πρακτικής, ως διαδικασία που διαμεσολαβείται όχι από την «ιδέα», το «πνεύμα», την «ύλη», τη «δομή», ή όποια άλλη υπερβατική οντότητα, αλλά από τους ανθρώπους ως κοινωνικές ενότητες, ομάδες, ή κοινωνικές τάξεις, ή βεβαίως και άτομα. Τους ανθρώπους ως κοινωνικά υποκείμενα, που δρουν όχι ως

παθητικοί διεκπεραιωτές των όρων που διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις και τις κοινωνικές συνθήκες, αλλά ως «ειδολογικά, καθολικά» εντός του κόσμου «όντα», όπως λέει ο Μαρξ, ως υποκείμενα που δημιουργούν τον κόσμο τους ή, που είναι το ίδιο, στοχοθετούν και δρουν προκειμένου να αναιρέσουν τις συνθήκες που περιορίζουν τη ζωή τους.

Σημειώσεις

1. Ο χώρος δεν επιτρέπει να αναφερθούμε στη διαδικασία διάσπασης της «ενότητας» κοινωνίας-φύσης που συνεπάγεται η διαμόρφωση και η ανάπτυξη της ανταλλακτικής αξίας και της εμπορευματικής μορφής, όπως κάνουμε στο βιβλίο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Οι αναφορές γίνονται στα παρακάτω κείμενα του Μαρξ:
- Das Kapital*, Kritik der politischen Ökonomie, Band I, Ullstein, Φραγκφούρτη, 1981.
- Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Marx-Engels, Werke, 42, Dietz-Verlag, Βερολίνο 1983 (1932).
- Comments on James Mill*, Elements d' économie politique, Marx-Engels, Collected Works, 3, Lawrence & Wishart, Λονδίνο, 1975.
- Ökonomische-Philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, Marx-Engels, Werke, Ergänzungsband, 1, Dietz-Verlag, Βερολίνο, 1973.

Σημείωση της Σύνταξης

Με το σημερινό σημείωμα ολοκληρώνεται, κατά κάποιο τρόπο, ένας πρώτος κύκλος της συζήτησης για τον υλισμό. Ελπίζουμε να συνεχιστεί αυτός ο διάλογος και να επικεντρωθεί και σε άλλες σημαντικές πλευρές του προβλήματος. Ως προς το σημερινό σημείωμα της κυρίας Αντωνοπούλου, οφείλουμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις, οι οποίες δεν αφορούν απόψεις, αλλά γεγονότα.

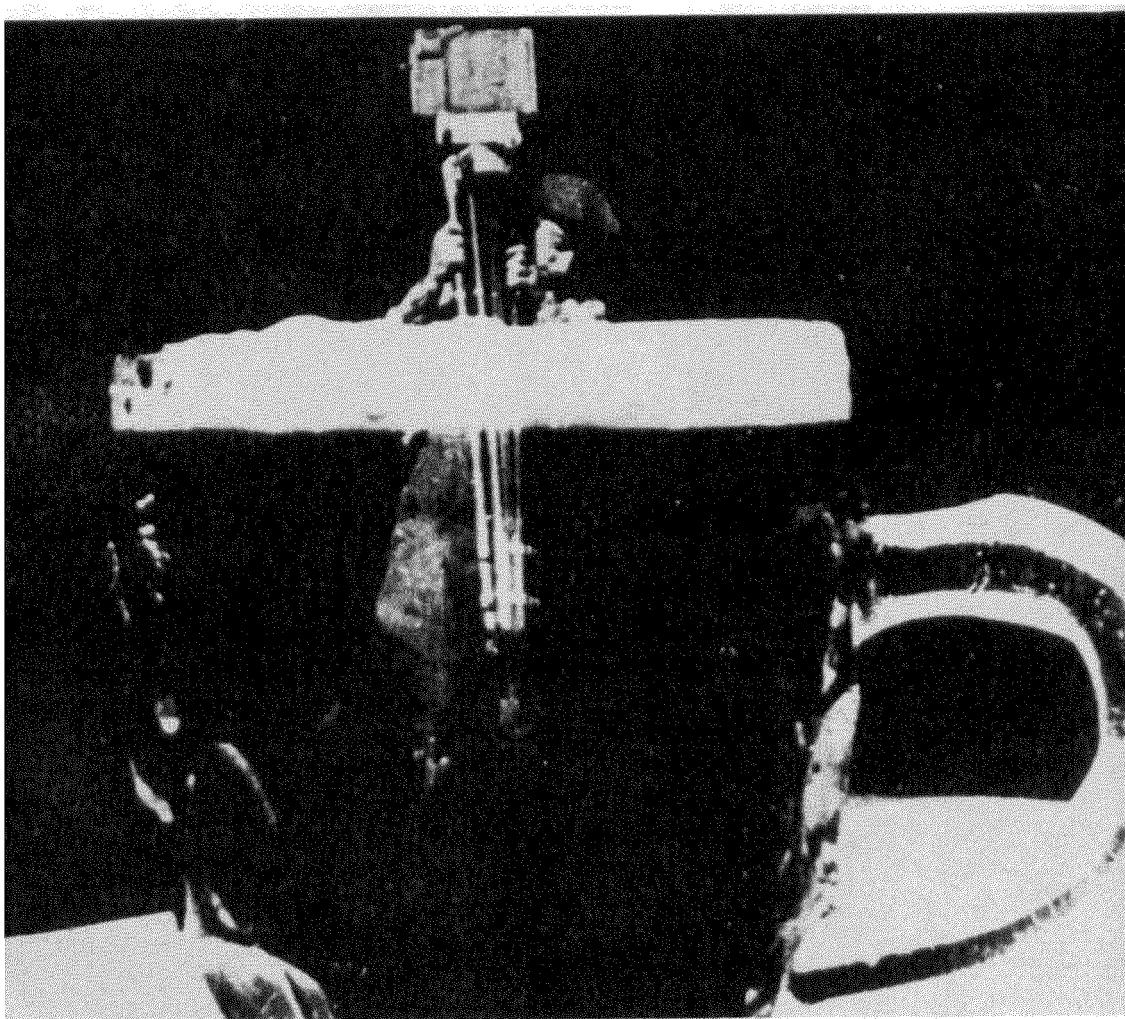
1. Η άποψη ότι ο διαλεκτικός υλισμός «ανάγει την ύλη σε πρώτη αρχή του κόσμου και στον καθοριστικό παράγοντα του κοινωνικού γίνεσθαι, υποβαθμίζοντας την ανθρώπινη πρωτοβουλία, σκέψη, συνείδηση κ.λπ.», αντιφάσκει με τα κείμενα των κλασικών και συνολικά με τη μαρξιστική αντίληψη του κόσμου. Από τη *Γερμανική Ιδεολογία* και το *Κεφάλαιο* μέχρι τη σοβιετική Σχολή Ψυχολογίας και το έργο δυτικών μαρξιστών, αναδεικνύεται η διαλεκτική των επιπέδων οργάνωσης της ύλης, η οποία είναι αντίθετη με κάθε μορφή αναγωγισμού.

2. Η «διαλεκτική» που εκλαμβάνεται ως εγγενής στην ύλη, πραγματεύεται την ιστορία «μέσω ενός νομοτελειακού υλιστικού εξελικτισμού». Όμως η διαλεκτική της

ιστορίας υπερβαίνει τον παραδοσιακό εξελικτισμό, εισάγοντας τη μη γραμμικότητα του ιστορικού γίνεσθαι. Άλλωστε παρακάτω η κυρία Αντωνοπούλου σημειώνει ορθά ότι «ο Μαρξ κατ' επανάληψη είχε λειδορήσει όσους υιοθετούσαν εξελικτική προσέγγιση για να ερμηνεύσουν την ιστορία».

3. Η κυρία Αντωνοπούλου υποστηρίζει ότι, κατά τον Μαρξ, «το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση». Αυτός ο ορισμός αναφέρεται, απ' ό,τι γνωρίζουμε, μια φορά από τον Μαρξ. Σύμφωνα με τη συνολική του αντίληψη, το κεφάλαιο είναι σύνολο μέσων παραγωγής, εμπορευμάτων, αξιών, ενταγμένων στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής.

4. Κατά την άποψη της συνεργατίδας μας, η μαρξική θεωρία δε θέτει καμία προτεραιότητα, ούτε της ύλης ούτε του πνεύματος. Αυτό αντιφάσκει με τον κλασικό ορισμό του Μαρξ για τη διαλεκτική, κατά τον οποίο η βασική αντίθεσή του με τον Χέγκελ συνίσταται στο ότι ο Χέγκελ είναι ιδεαλιστής ενώ αυτός είναι υλιστής. Η βασική θέση του μαρξισμού εξάλλου συνίσταται στην αποδοχή της προτεραιότητας της ύλης έναντι του πνεύματος.

Ντζίγκα Βέτοφ, Ο άνθρωπος με την κινηματογραφική μηχανή, 1927

Πλάνο από το ίδιο έργο, σελ. 156-157